

מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל

מאת: י. ליוור

המקורות

אחת הפרשיות החשובות והמאלפות בקורות המלחמות של ישראל ויהודה עם הממלכות הקטנות שבשכנותן היא פרשת המלחמות במישע מלך מואב, במחציתה של המאה ה־8 לפסה"נ. המקורות העומדים לרשותנו על מלחמות אלה הם מעטים, אם כי רבים ביחס מן המקורות על מלחמות אחרות עם שכני ישראל. ענין רב יש בעובדה שמצויה לנו כתובת המצבה הגדולה שהקים מישע מלך מואב בעירו דיבון, שבה הוא מספר על נצחונותיו במלחמתו נגד ישראל, כמובן מתוך נקודת-השקפה מואבית ומתוך מגמה להאדיר את מעלליו; והוא מתאר את עצמו כמי שפרק מעל מואב את עול מענהו ישראל, וכמושיע שנשלח מאת כמוש אלהי מואב ונלחם במצותו. כנגד זאת, המקרא מספר על מלחמות ישראל ומואב בפרק-זמן זה מתוך נקודת-השקפה ישראלית¹. המלחמות המתוארות במקורות השונים אינן אותן מלחמות; יש הרבה מן המאלף בשוני בענין זה בין המקורות הישראליים והמואביים. מישע, במצבת-הזכרון שלו, מספר על נצחונותיו במלחמה נגד ישראל ועל כיבושיו בשטח ישראל. ואילו המקרא מספר בעיקר על מסע מלך ישראל נגד מואב, ובכלל זה המצור על עירו של מלך מואב (מל"ב ג, ו-כז).

עובדת-היסוד באשר לרקע המלחמות, העולה הן מן המקרא והן מן המקורות המואביים, היא שקודם לפרשת המלחמות הללו היתה מואב משועבדת לישראל. מישע עצמו מספר בכתובתו: "כי (כמוש) הושיעני מכל המלכים, וכי הראני בכל שונאי. ועמרי מלך ישראל עינה את מואב ימים רבים, כי אנף כמוש בארצו. ויחליפהו בנו (של עמרי) ויאמר גם הוא: אענה את מואב. בימי אמר כן, ואראה בו ובביתו. וישראל אבד אבד לעולם" (ש' 4-7). עינוי מואב ימים רבים על ידי מלכי ישראל אינו אלא שיעבודה של מואב לישראל. על שיעבוד זה של מואב מספר המקרא: "ומישע מלך מואב היה נקד והשיב למלך ישראל מאה אלף כרים ומאה אלף אילים צמר, ויהי כמות אחאב מלך מואב במלך ישראל" (מל"ב ג, ד-ה). כאן מדובר על מס בצאן ובצמר, ואם כי המספרים הם ללא ספק מוגזמים הרי נשאר עדיין העובדה שהיה זה מס כבד במיוחד. התואר "נקד"², שבו מכונה מישע מלך מואב, אין משמעו כנראה רועה ממש, כי אם מגדל-צאן; וכאן המכוון הוא לעובדה שמישע היה בעל עדרים רבים. ואכן, עירו המרכזית היא דיבון, הסמוכה לאזורי-המרעה שבספר-הארץ הנושבת.

עיי' הערות בעמ' 237-240, ולוח יד.

מן המקרא אין לנו כמעט כל ידיעה מה עלתה לה לארץ-מואב למן הזמן של התפרדות ממלכת דוד ושלמה, כשמואב היתה משועבדת לישראל, ועד להתמרדותו של מישע. ידיעות סתומות בחלקן על הזמן הקרוב לימי מישע יש לנו בכתובתו של מישע, הפותחת בדברים: "אנכי מישע בן כמש [..]. מלך מואב הדיבוני. אבי מלך על מואב שלושים שנה, ואנכי מלכתי אחר אבי" (ש' 3-1). לכאן מצטרפים דברי מישע על שלטון ישראל במואב בימי עמרי ובנו, וכן דבריו בהמשך: "יירש עמרי את ארץ-מידבא וישב בה ימיו וחצי ימי בנו ארבעים שנה וישיבנה כמוש בימי- (ש' 7-9); היינו, שלכאורה קודם לאותן "ארבעים שנה" לא היתה מואב משועבדת לישראל. ידיעות אלה שבכתובת מישע, המצטרפות אל הידיעה שבמל"ב א, א. על פשיעת מואב בישראל אחרי מות אחאב, מעלות שורה של בעיות באשר לתחומים הישביים והמדיניים של ההתפשטות הישראלית והמואבית, ובאשר לכרונולוגיה של מלכות מישע ומשך שלטונה של ישראל במואב; בעיות, שיש להן חשיבות רבה להבנת הרקע והנסיבות של מלחמות מישע בישראל.

הרקע הגיאוגרפי

שאלת מעמדה של מואב לאחר פילוג הממלכה בישראל, וקודם ששיעבד עמרי את אביו של מישע, קשורה קשר הדוק בבעיה הטופוגרפית-טריטוריאלית. לפי המקרא נחשב הארנון, עוד מלפני הכיבוש הישראלי של עבר-הירדן, לגבול שבין ישראל ובין מואב (במ' כא, יג; שופ' יא, יח; ועוד); וכל האזור שמצפון לארנון נחשב על נחלת גד וראובן (במ' לב, לד ואילך; ועוד). אבל כנגד זאת, לפי כתובת-מישע, עירו הראשית היא דיבון (כיום ד'באן, ושם גם נמצאה מצבת-מישע). המקום נמצא כ-5 ק"מ לערך מצפון לארנון, סמוך לדרך המוליכה מקיר-מואב (כרך) לרבת-עמון. לפי המקרא היתה זו עיר ישראלית, ואף נתכנתה בשם דיבון-גד (במ' לג, מה). בהמשך הכתובת מוכיר מישע את "ארץ מהדבא", היא ארץ-מידבא, בתור חבל-ארץ מואבי שעבר לישראל (ש' 7-8). מידבא, הנמנית במקרא בין ערי ישראל (יהו' יג, ט, טז), מִדְבָּא של היום, מקומה 9 ק"מ מדרום לחשבון ולמעלה מ-25 ק"מ מצפון לנחל ארנון. בתיאור מעשי הכיבוש שלו אין מישע מונה כלל הרג-אוכלוסין במידבא ובסביבתה, בעוד שהוא מציין במפורש את הרג האוכלוסיה הישראלית בחבלי-ארץ אחרים שכבש. ויש בכך משום סמך להנחה שגם בימי מישע היתה מידבא מיושבת בחלקה מואבים.

בכתובת מוכיר מישע כי: "מלך ישראל בנה את יהץ וישב בה בהלחמו בי ויגרשנו כמוש מפני" (ש' 18-19). הלשון "וישב בה" לגבי יהץ זהה עם הלשון "וישב בה" לגבי מידבא (ש' 8). יהץ, הנמנית ביהו' יג, יח, בנחלת ראובן, היא בקפרא הארץ הנושבת; ולפי המסופר בבמדבר, כשנלחם סיחון בבני ישראל: "ויצא לקראת ישראל המדברה ויבא יהצא וילחם בישראל (במ' כא, כג). מקומה של יהץ אינו ברור, אבל מן הידיעה על מלחמת-סיחון אנו למדים שלא ישבה על דרך-המלך, ושהיה זה מבצר על ספר-המדבר והארץ הנושבת; ומן האמור בכתובת-מישע, שסיפח את יהץ על הטריטוריה של דיבון (ש' 21), נראה שמקומה לא היה רחוק מדיבון. ומסתברת איפוא הצעת

הזיהוי של יהץ עם עלִיאן, שמקומה 12 ק"מ מזרחית-צפונית-מזרחית מדיבון. המקום שוכן על גבעה גבוהה. נמצאו שם שרידי ישוב נרחב מתקופת הברזל, וכנראה שהיה זה מבצר, והוא המזרחי שביישובים של תקופת הברזל שבחבל-ארץ זה⁵.

בין הערים המואביות נזכרת בכתובת-מישע קריות בכתוב "קרית" (ש' 13). לכאן הביא מישע משלל ישראל לפני כמוש, היינו שהיתה זו עיר מואבית. בכמה כתובים במקרא בא השם הקריות כמסמל את מואב כולה (עמ' ב, ב; יר' מח, מא); אבל ביר' מח, כד, נזכרת עיר בשם קריות, בלי ה"א הידיעה, בין הערים שמצפון לארנון-ואם כן ניתן אולי לזהותה עם ח'רבת אל-קרנאת שמצפון לסיל הידאן (יובלו הצפוני של הארנון, המשתפך אליו סמוך למצאו), 9 ק"מ לערך מצפון-מערב לדיבון. לפי זאת היה אזור ההתיישבות המואבית במזרח החבל שמצפון לארנון עד לדרום הגלעד; ואילו במערבו של חבל-ארץ זה ישבו כנראה המואבים רק באזורים הסמוכים לארנון. ערים אחרות נזכרות במצבת-מישע כערים ישראליות מאז ומקדם שאותן כבש מישע: "איש גדיש בארץ-עטרות מעולם" (ש' 10); בנבו היה מקום מקודש לאלהי ישראל (ש' 14 ואילך). זיהויה המקובל של עטרות, הנמנית בבמ' לב, לה, כעיר בנחלת-גד, הוא עם ח'רבת עֶטְרוֹס, כ-15 ק"מ מצפון לארנון ו-10 ק"מ ממזרח לים המלח. העיר נבו נזכרת בבמ' לב, לה, כעיר בנחלת-ראובן, ומקומה סמוך להר נבו, הוא ג'בל נבא או ג'בל סִיאֶ'ה הסמוך לו, שמדרום-מערב לחשבון, כ-15 ק"מ מזרחה לצפוניו של ים-המלח. לפי נתונים אלה היו האזורים הסמוכים לים המלח שמצפון לארנון, תחום-התיישבות ישראלי - מלבד, כנראה, חבל-הארץ הסמוך ממש לארנון.

נזכרות בכתובת-מישע עוד ערים הידועות לנו מן המקרא, אלא שלא צוין בכתובת במפורש אם אותה עת נחשבו כערים מיושבות מואבים או ישראלים. בעל-מעון, הנזכרת בכתובת בש' 9, נמנית במקרא עם ערי ראובן (במ' לב, לה), ומוזהים אותה בדרך כלל עם ח'רבת מעִין, 8 ק"מ מזרחית למידבא. קריתין (ש' 10), היא קריתים. נמנית אף היא בין ערי ראובן (במ' לב, לו). השם ודומיו מצויים הרבה במואב ובסביבתה, הן במקרא ובמקורות העתיקים והן בשמות חורבות ששרדו עד היום; רק שאין לקבוע בבירור את מקומה, וכנראה שיש לבקש אותה סמוך למידבא ולבעל מעון, שיחד עמן היא נזכרת בכתובת-מישע⁶.

בין הערים שבנה מישע נמנות גם ערוער (ש' 26), היא ח'רבת עֶרְעֶר, שבשפתו הצפונית של הארנון, הנחשבת במקרא כגבול ישראל-מואב, וכנראה נמנית עם ערי ראובן (יהו' יג, טז). ברור שבימי מישע היתה עיר זו, הדרומית לדיבון, מואבית. בית-במות, הנזכרת בהמשך הכתובת (ש' 27), אף היא כנראה שכנה לא רחוק מדיבון⁷. יחד עם זאת, כנראה היתה העיר, קודם שפרק מישע את עול ישראל, נחשבת על תחום השלטון הישראלי הישיר; כך יש להבין את העובדה שמישע אומר בכתובתו: "אנכי בניתי את בית-במות כי הרוס הוא" (ש' 27). ליד בית-במות נמנית בכתובת מישע העיר בָּצָר (ש' 27), הידועה לנו מן המקרא כעיר-מקלט לראובני, היא: "בצר במדבר בארץ המישור" (דב' ד, מג); היינו, בחלק המזרחי של חבל-הארץ שמצפון לארנון, סמוך לתחום המדבר.

בת דבלתן (ש' 30), היא בית-דבֶּלְתִּים, נזכרת בין הערים שבנה מישע יחד עם

מידבא ובית-בעל-מעון (הנוכחות כאן פעם שניה). בית-דבלתים, הנוכרת ביר' מח, כב, בנבואה על מואב, היא עַלְמֶן-דבלתים, שברשימת מסעי בני ישראל בבמ' לג, מו, והיא נזכרת שם אחרי דיבון-גד; ויש, איפוא, לבקש אותה בחבל-הארץ המשתרע בין דיבון ומידבא.

כלפי סופה של כתובת-מישע נזכרת חרונים: "וחרונים ישב בה [...] אמר לי כמש: רד הלחם בחרונים, וארד. (ש' 31-32). במקרא נזכרת חרונים בנבואות על מואב ביש' טו, ה; וביר' מח, ה, לד. בכתובים אלה נמנית חרונים בסמיכות לצוער, היינו שנמצאה בדרומה של ארץ-מואב. זיהויה אינו ברור, אבל מקומה, אל נכון, במורד רמת-מואב, כלפי בקעת-צוער שבדרומו של ים-המלח, או במורד המשתפּע לנחל רד (ואדי אל-תַּסָּא). והמדובר באותה פסקה שבכתובת-מישע הוא, איפוא, במסע מיוחד לכיבוש חרונים, שאותו פרק-זמן לא היתה מואבית.

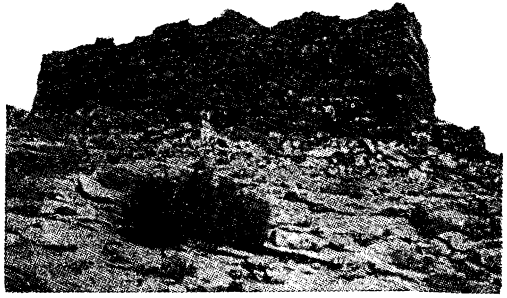
המאבק על ארץ-המישור

רובם הגדול של המקומות הנוכרים בכתובת-מישע שוכנים בחבל-הארץ שמצפון לארנון: ביניהם ערים שלטענת מישע היו ישראליות מאז ומקדם, ערים שמישע טען שהחזירן למואב, וערים שהיו בידי מישע קודם שפרק את עול ישראל – ובכלל זה עיר-ממשלתו ונחלתו של מישע, היא דיבון. כאמור, כל הערים הללו נחשבות לפי המקרא כנמנות על תחום התנחלותם של ישראל ואילו כגבולה הצפוני של מואב נחשב הארנון.

כדי להבין מציאות זו עלינו לסקור את המבנה הגיאוגרפי של ארץ-מואב ואת תולדות ההתיישבות בחבל-הארץ שמצפון לארנון. כל חבל-הארץ שממזרח לים-המלח מהוה חטיבה גיאוגרפית אחת. זוהי רמה הררית פורה שהארנון, הגשפך אל ים-המלח, משמש כציר-רוחב שלה; והרמה שופעת אליו, הן מדרום והן מצפון. חבל-הארץ שמדרום לארנון – הוא ארץ-מואב ממש – גבוה יותר מחבל-הארץ שמצפון לו, והוא גם הררי יותר; גובהו כדי 900–1,250 מטרים מעל לפני-הים. חבל-הארץ שמצפון לארנון גובהו כדי 700–800 מטרים מעל לפני-הים, והוא גם מישורי יותר מאשר חבל-הארץ שמדרום לארנון; זוהי ארץ-המישור של המקרא (דב' ג, י; יהו' יג, ט), הפורה יותר והעשירה יותר, ושהיו בה ישובים רבים יותר מאשר מדרום לארנון. במערב יורדת הרמה במזקפים תלולים אל ים-המלח, ואילו במזרח היא משתפעת בהדרגה; וככל שאנו מתרחקים מקו פרשת-המים של רמת-מואב, הולכים המשקעים ופוחתים בהדרגה, עד שהשטח נעשה מדברי. דרכי-המעבר בתחום הרמה הן מעטות וקשות. לנחלים הזורדים אל ים-המלח גאיות תלולים, עמוקים וקשים למעבר, והם מבתרים את הרמה. רק כלפי צפונה של ארץ-המישור, באזור מידבא וחשבון, עברו דרכי-רוחב נוחות יחסית למעבר אל ירדן-יריחו. בארץ-מואב עוברות שתי דרכי-אורך; הדרך האחת, החוצה את-השדרה המרכזית של רמת עבר-הירדן לאורך כ, קשה היא למעבר בגלל הגאיות המבתרים את רמת-מואב לרוחבה. הדרך האחרת, שהיא חלק מ-דרך-המלך הבין-לאומית, עוברת כלפי מזרחה של ארץ-מואב, והיא הדרך הנוחה יותר למעבר.

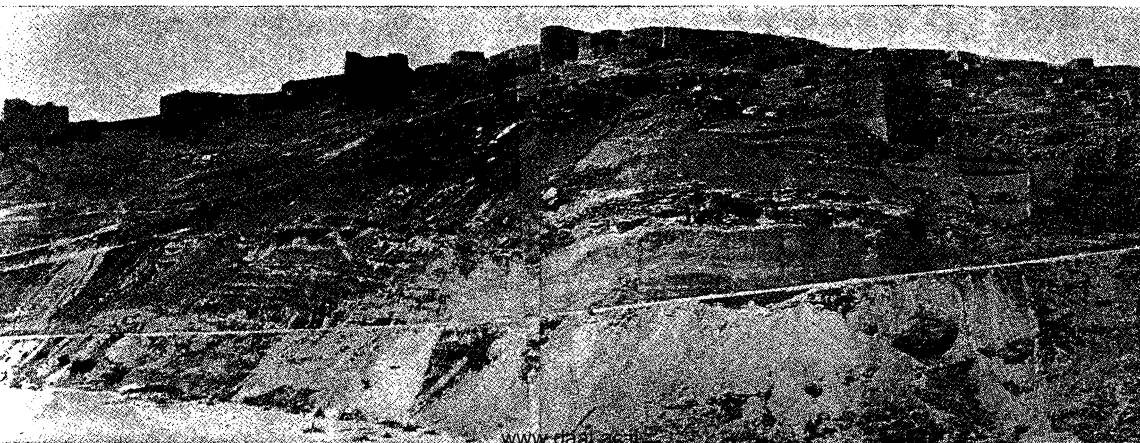
2 : אסטילת זכר מלך חמת ולעש.

: האסטילה של ברהוד מלך ארם.

1 : המצודה שבקצר אל-עאל ; אחת מן המצודות שהגנו על גבולה המזרחי של מואב.

2 : מצבת מישע מלך מואב.

3 : מראה כללי של כרך (קיר חרשת) ; המצודה שמשמאל היא מימי הצלבנים והחומות רובן מימי הממלוכים.

חבל-הארץ שמדרום לארנון היה מואבי למן יסוד הממלכה המואבית בעבר-הירדן, בתחילת המאה ה-1 לפסה"ג, על ידי שבטים הקרובים קרבת-מוצא לעברים, ועד לחורבנה של ממלכה זו מתגרת ידם של נודי-המדבר במאה ה' לפסה"ג. כנגד זאת, היתה ארץ-המישור, שמצפון לארנון, אזור-מריבה בין המואבים לבין שכניהם למן ראשית ההתנחלות המואבית. על תחומי ההתפשטות המואבית כלפי צפון למדים אנו בין השאר מן השם "ערבות-מואב" (במ' כב, א), שבו נקרא דרום-מזרחו של עמק-הירדן, מול ערבות-יריחו, בתקופה שחבל-ארץ זה כבר לא היה מואבי. על גלגולי גורלה של ארץ-המישור קודם לכיבוש הישראלי למדים אנו מן הכתוב שבבמ' כא, כו: "כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי היא והוא נלחם במלך מואב הראשון ויקח את כל ארצו מידו עד ארנון". דור אחד לאחר יסוד הממלכה המואבית כבש סיחון מלך האמורי חבל-ארץ זה; את החלק האחר של ממלכתו כבש מידי עמון, הממלכה-האחות של מואב; ולאחר זמן כבשו את ארצו כולה הישראלים המתנחלים¹⁰. ברור שבגלגולי-תמורות מהירים אלה נשארה אוכלוסייה מואבית ניכרת בחבלים שמצפון לארנון. ואף מסתבר שהמואבים רצו להחזיר לעצמם את חבלי-הארץ אשר קרע סיחון, אם כי חששו מבוא בקרב עם השבטים הכובשים. על רקע זה יש להבין את הסיפור שבספר במדבר (פר' כב-כד) על בלק מלך מואב, החושש ממלחמה עם הישראלים, אבל מנסה לקשור קשרים עם שבטי נודים אחרים, המדינים, כדי להכות בישראל; והוא אף נעזר, לפי המסורת, בבלעם, קוסם ידוע-שם מפתור אשר על הפרתג', כדי להשיג את מבוקשו; ואף מביא את בלעם למקומות שונים הסמוכים למחנה ישראל, בחבל-הארץ שמצפון לארנון. לפי המסורת שבבמ' כד, כה, לא הגיעו הדברים לידי הכרע; אבל יתכן שהיו התנגשויות בין ישראל ומואב על השלטון בארץ-המישור, אשר רק הדים מהן נשתמרו במקרא¹¹.

במשך התקופה שעד לכיבושה ושיעבודה של מואב על ידי דוד (שמ"ב ח, ב) לא פסק המאבק על ארץ-המישור, שהישוב בה היה מעורב, מואבי וישראלי; והגבול בין מואב ובין ישראל לא היה תמיד הארנון, אלא נע עם תמורות מעמדן של ישראל ומואב. בימי עגלון מלך מואב, בראשית ימי השופטים, הגיע תחום שלטונה של מואב עד ליריחו וחבלים סמוכים בעבר-הירדן המערבי (שופ' ג, יב ואילך). לאחר מכן ירדה קרנה של מואב, ובפרשת יפתח נזכר: "בשבת ישראל בחשבון ובבנותיה, ובערוער ובבנותיה, ובכל הערים אשר על ידי ארנון שלוש מאות שנה" (שופ' יא, כו); היינו, שבימי יפתח יושבים שבטי ישראל בכל ארץ-המישור¹². גם מימי דוד יש לנו במקרא ידיעה שתחום-ההתיישבות הישראלי הגיע עד הארנון (שמ"ב כד, ה).

יחסי מואב וישראל קודם למלחמתו של מישע

המקרא אינו מספר לנו מה עלתה לה למואב אחר התפרדות האימפריה של דוד ושלמה: האם נשארה מדינה ואסאלית, או שפרקה את עול ישראל ואף הרחיבה את גבולותיה מצפון לארנון? ומה היה הגבול בין ישראל ומואב אותה עת? כאמור לעיל, אנו למדים מכתובת-מישע ומן המקרא שבימי עמרי ובימי אחאב בנו היתה מואב משועבדת לישראל. עמרי עלה למלוכה בשנת 886 לפסה"ג לערך, ופילוג המלוכה

אירע ארבעים וחמש שנה בקירוב קודם לכן; היינו שהמדובר הוא בפרק-זמן של פחות מחמישים שנה שבהן אין אנו יודעים מה עלה בגורלה של מואב. יש גם קשיים לא-מבוטלים בהתאמת הנתונים שבכתובת-מישע אל אלה שבמקרא. לפי המקרא פרק מישע את עול ישראל "כמות אחאב" (מל"ב ג, ה). היינו סמוך לשנת 852/1 לפסה"נ. מכתובת-מישע מצויים לנו הנתונים הבאים: (א) אביו של מישע מלך על מואב שלושים שנה, ואחר זאת מלך מישע (שו' 1-3); (ב) מואב היתה נתונה בידי ישראל בימי עמרי ובימי בנו (שו' 4-6); (ג) ישראל ישבו בארץ-מידבא ארבעים שנה, שהם ימי עמרי ומחצית ימי בנו. הנתון האחרון לא זו בלבד שמנוגד הוא לדברי המקרא על מרד מישע אחר מות אחאב, אלא שיש בו סתירה פנימית: שכן עמרי מלך 12 שנה וכל ימי בנו הם 22 שנה – הרי שימי עמרי יחד עם מחצית ימי אחאב פחותים בהרבה מארבעים שנה¹⁴. מכאן שאין לקבל את המספר של ארבעים שנה כמספר מדויק אלא כאומדן לימי דור או שני דורות, בקירוב. וכיוצא בזה אין לדיוק במספר של שלושים שנות מלכותו של אבי מישע. אשר לענין שיעבוד מואב בימי עמרי ו"חצי ימי בנו" שבכתובת-מישע, כנגד הידיעה שבמקרא על פשיעת מואב בישראל אחרי מות אחאב, כנראה שיש להבין "חצי ימי בנו" במשמעות של רוב ימי בנו; וקשה להניח שנתמרד מישע בימי אחאב ואחאב לא ערך מסע-מלחמה נגדו, אלא אם כן אירע מרד זה בעיצומן של המלחמות הקשות נגד הארמים, בשנות מלכותו האחרונות של אחאב¹⁵. אין זה מן הנמנע שמלחמה זו אירעה בשנת מות אחאב, לאחר המפלה הקשה של ישראל מיד ארם ברמות-גלעד. אך כנראה יש לקבוע את זמנה קודם לכן, ואולי אפילו בעת מערכת-קרקר, שעה שצבאות מלכי סוריה, ואחאב מלך ישראל בכללם, נלחמו נגד שלמנאסר ה' מלך אשור (853 לפסה"נ), והצבא הישראלי על רכבו היה רחוק מגבולות הארץ. ניתן גם להסביר מדוע לא היה סיפק ביד אחאב לצאת נגד מלך מואב בשנים שלאחר מכן. שנתים לאחר מערכת-קרקר יצא אחאב להחזיר את רמות-גלעד מידי הארמים, ובקרב זה מת. למלחמה ברמות-גלעד יצא אחאב כיון שרמות-גלעד היתה ביד ארם (מל"א כב, ג). אין להניח שרמות-גלעד נותרה ביד ארם לאחר הנצחון של אחאב על ארם באפק (מל"א כ, לד); היינו שבשנה שלאחר מערכת-קרקר, או אולי אפילו בשנת מערכת-קרקר עצמה, תקף בן-הדד מלך ארם את ישראל ולקח ממנה את צפון הגלעד; וברור שהמשימה להחזיר את רמות-גלעד מיד ארם, ולהדוף את הסכנה הארמית, היתה לה עדיפות על המלחמה נגד מישע מלך מואב. אילו רצה אחאב לעלות על מישע קודם, בדרך הרגילה שעברה בגלעד הישראלי, היה חושף בכך את עורף צבאו לסכנת התקפה ארמית¹⁶.

על פרק-הזמן שבין פילוג המלוכה ובין שיעבוד מואב על ידי עמרי אין אנו יודעים מכתובת-מישע אלא שפרק-זמן מסוים, קצר או ארוך, לפני ששיעבוד עמרי את מואב היתה מואב חפשיה מעול ישראל. לפי כתובת-מישע היה באותו זמן כמעט כל מורחה של ארץ-המישור (היינו ארץ-מידבא בצפון ומחוז דיבון בדרום) בידי מואב, ודיבון היתה אף בירתה של מואב. רובו של מערב ארץ-המישור, נבווארץ-עטרות, היה אזור ישראלי מובהק; ואילו דרומו של חבל-ארץ זה, הסמוך לארנון, היה כנראה מיושב מאבים. ואם נוהה את קריות של כתובת-מישע (שו' 13) עם ח'רבת אל-קריאתי, הרי שבחבל-ארץ זה הגיעו המואבים עד לצפונו של סיל הַיְיָאן, יובלו של הארנון.

אפשר להניח שמיד עם פילוג הממלכה פרקה מואב את עול ישראל, ובמשך הזמן אף סיפחו המואבים לממלכתם חבלי-ארץ מצפון לארנון, ועמרי הוא שהשיב שטחים אלה לישראל ואף שיעבד את מואב. אך יש לשקול גם אפשרות אחרת. מישע מדבר בכתובתו רק על שלושים שנות שלטון אביו ועל ימי מלכותו הוא, ואינו מזכיר מלך קודם. עיר מלכותו אינה בקיר-מואב, הבירה המואבית הקדומה, כי אם בדיבון שני נתונים אלה מקרבים את ההנחה שאביו של מישע היה מיסד שושלת חדשה. ניתן איפוא, לקשור את שחרור מואב מעול ישראל עם יסוד שושלת זו, כדעת ב. מור¹⁸; ואם כן, הרי שהיו אלה המואבים שישבו בארץ-המישור אשר מרדו, ואולי עמד בראש המרד המושל המואבי של מחוז דיבון, והלה נעשה למלך על מואב כולה. לפי הנחה זו, קדמו ההתפשטות וההתבססות המואביות בארץ-המישור לפריקת עול ישראל, והתפשטות זו לא עוררה התנגדות צבאית כיון שגם מואב עצמה וגם החבלים שהתבססו בהם המואבים היו בשלטונה של ישראל.

עם כיבוש מואב על ידי עמרי החזיר הלה לשלטון ישראלי את צפון-מזרחה של ארץ-המישור; ואילו חבלי-הארץ הסמוך לארנון, חבל דיבון, נשאר בידי המלך הואסאל המואבי. גם לז' ר' זכן, משפרק מישע את עול ישראל, נשארה דיבון עירו הראשית, אותה בנה ושכלל ובה העמיד מצבת-זכרון.

מלחמות מישע לכיבוש ארץ-המישור

משאנו באים לשחזר את הקווים העיקריים של מלחמות מישע לכיבוש ארץ-המישור, מצוי לפנינו מקור אחד בלבד והוא מצבת-מישע. מצבת-מישע היא כתובת-זכרון שאין בה תאריכים, ואף אינה מודיעה לנו אם העניינים הנוכחים בה נמים לפי סדר כרונולוגי או לא, וכמה זמן נמשכו המאורעות המתוארים בה. ושאלה נוספת, החשובה להערכת המהימנות התיאור שבכתובת-מישע, היא האם נחקקה הכתובת לפני מסע-המלחמה של יהורם מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה נגד מואב, או שמא העלים מישע בכתובתו את ענינה של מלחמה זו, שבתחילתה נחל מפלה קשה. תשובה לשאלה השניה יש בה גם כדי לענות במידת-מה על השאלה מהו משך הזמן על המאורעות המתוארים בכתובת-מישע; שכן מסע-המלחמה של יהורם ויהושפט נגד מלך מואב נערך שנים מעטות בלבד אחר מות אחאב.

לפי דעה המקובלת על חוקרים לא-מעטים, אין כתובת-מישע אלא סיכום מעשי הכיבוש והבניה של מלך זה. והיה אפילו מי שהרחיק לכת וקבע את זמן חקיקתה של מצבת-מישע בשנת 830 לפסה"נ בקירוב¹⁹, כימי דור לאחר המלחמה לכיבוש ארץ-המישור.

אבל אין בכל הכתובת כולה דבר המחייב אותנו לקבל הנחה זו. רוב-רובם של כיבושי מישע הם בארץ-המישור, וללא-ספק כבש מישע חבלי-ארץ זה, שחלקו היה מיושב מואבים, תוך זמן קצר יחסית; ובמיוחד שאותה עת היו עיקר הכוחות הצבאיים של ישראל עסוקים במקום אחר.

אשר לפעולות הבניה של מישע, אלו הן פעולות ביצור וחיוזוק של ערים ושיקים מקדשים מואביים, וזאת בחבלי-הארץ שמצפון לארנון. הוא בונה ומבצר את מידבא

ואת בעל-מעון, קריתים ובית-דבלתים שבארץ-מידבא (ש' 9-10; 29-30), ערים אשר היו מיושבות, לפחות בחלקן, ישראלים וניזוקו, איפוא, בתהליך הכיבוש המואבי, ואשר היה צורך לחוק ביצוריהן בפני התקפת-נגד ישראלית. אף ניתן להניח שבתקופת השלטון הישראלי במואב הוזנחו ביצוריהן של ערים אלה כיון שלא היו בספר-הממלכה. מישע מיישב מואבים בארץ-עטרות וביהץ (ש' 13-14; 20). הוא מבצר ומחזק את עירו הראשית דיבון ומכין אותה למצור; בונה את חומותיה, המצודה שבה, שעריה, מגדלותיה וארמון-המלך, דואג להספקת המים-בלשון הכתובת: "ואנכי עשיתי את כלאי האשוח (מקוה המים) למים בקרב העיר. ובור אין בקרב העיר בקרחה²⁰". ואומר לכל העם: עשו לכם איש בור בביתו (ש' 23-25). הוא מציין שלחלק מעבודות ביצור דיבון השתמש "באסירי ישראל" (ש' 25-26). מישע מזכיר עוד את ביצור ערוער (ש' 26), שעל הארנון, ואת בניית בית-במות ובצר, אשר חרבו (ש' 27-28), אל-נכון, בזמן המלחמה לכיבוש ארץ-המישור. כל פעולות הבנייה של מישע הן, איפוא, בגדר של ביצור וחיוק הערים שמצפון לארנון, ובמיוחד בירתו דיבון, כהכנה להתקפת-נגד ישראלית, שיקום מזורו של ערים שנחרבו במלחמה וישוב מואבים בחבלי-ארץ שהיו מיושבים ישראלים. כל אלה הם מפעלי בנייה שלפי עצם טיבם היה צורך בהם מיד לאחר כיבוש ארץ-המישור.

נותר עוד ענין אחד בכתובת-מישע, הנוכר כלפי סופה של הכתובת, והוא כיבוש חרונים (ש' 31-32). כאן מדובר על כיבוש עיר שבתוך תחומה של ארץ-מואב, מצפון לנחל זרד (ואדי אל-חֶסָא)²¹, עיר שלא היתה נתונה לשלטונו של מישע, ואף נראה שאותה עת לא ישבו בה מואבים. אין זה איפוא מסע-כיבוש רב-היקף, כי אם החזרת שטחים מואביים בדרומה של ארץ-מואב, כנראה מידי אדומים שלחצו צפונה ועברו את נחל זרד, בדומה למעשה המואבים שפשטו הם-עצמם לתחום ההתישבות הישראלי שמצפון לארנון. ואין להניח שאחר נצחונותיו המזהירים בצפון חיכה מישע זמן רב עד שהחזיר למואב את חרונים.

כל הפעולות המתוארות בכתובת-מישע: כיבוש ארץ-המישור, כיבוש חרונים שבדרום מואב, פעולות השיקום והביצור בארץ-המישור וכן גם בניית הבמה לכמוש על שהושיע את מואב מיד ישראל (ש' 3-4), נעשו כנראה תוך שנים מעטות. אם נקבל את הנאמר בכתובת עצמה שאמנם פרק מישע את עול ישראל וכבש את ארץ-מידבא בימי בנו של עמרי, הוא אחאב, ואפילו נקבע מאורע זה בשנים האחרונות לחיי אחאב, הרי שיש זמן מספיק לפעולות אלה בשנים שבין כיבושי מישע ובין מסע-הנגד של יהורם מלך ישראל. ניתן, איפוא, לאמר שכתובת-מישע נחקקה קודם למסע זה, והיא מתארת רק את השלב הראשון של מלחמותיו²².

עובדה הראויה לציון היא שאין מישע מזכיר בכתובתו שניצח את מלך ישראל בקרב, ובכלל אין הוא מזכיר שום מערכה בשדה הפתוח. מישע נלחם בעיר אחת אחר השניה מבלי שתבוא התקפת-נגד על ידי כוחות ממלכת ישראל. ואכן, האפשרות היחידה שהיתה למישע, הואסאל של מלך ישראל, לנצח את אחאב בעל הצבא הגדול וחיל-הרכב האדיר²³, היתה לנצל שעת-כושר כאשר הצבא הישראלי היה נתון בעיצומה של מלחמה, ולהתבסס בכל השטח שנתכוון לתפוס. במסע-מלחמה מהיר ורצוף אחד. ולכן מסתבר, שהתיאור של כתובת-מישע מתאים למציאות. לא היה

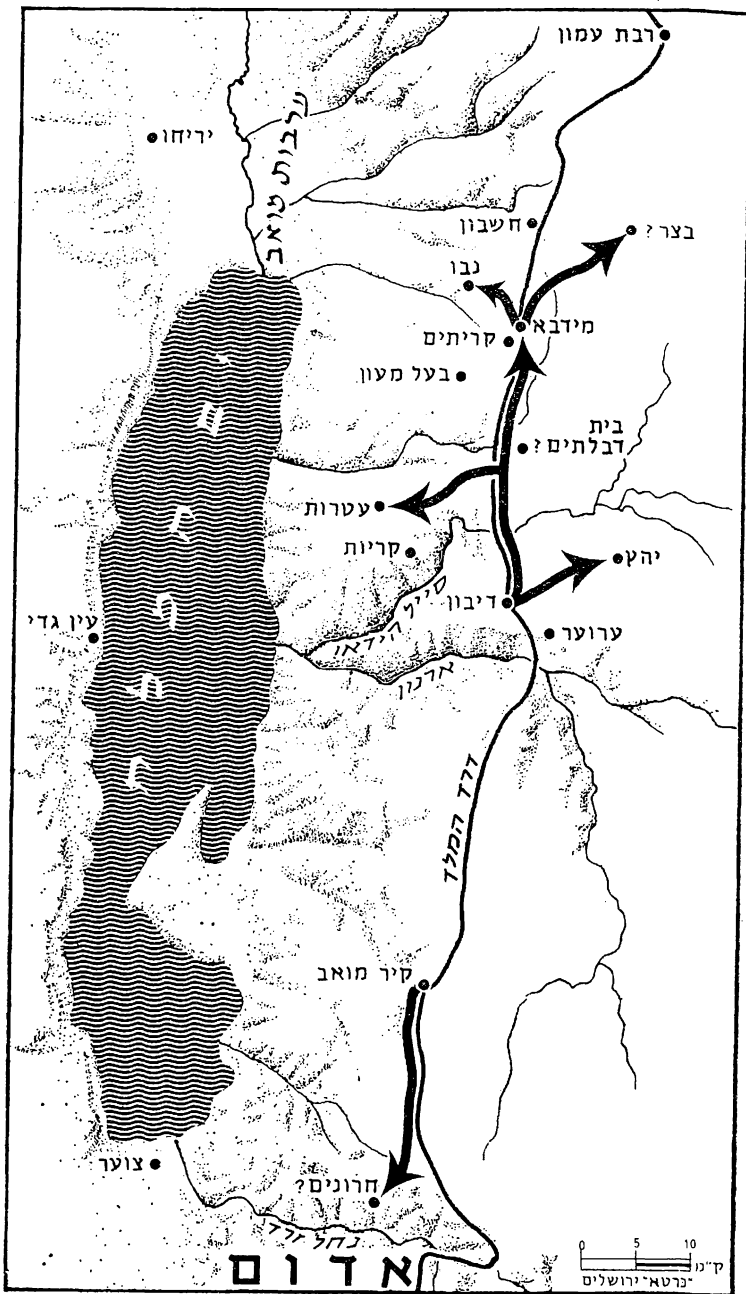
מי שיצא במערכה נגד מישע והכוח שעמד נגדו לא היה מורכב אלא מחילות-המצב המועטים והאוכלוסין הישראליים בערי ארץ-המישור, שנחלצו להגן על חייהם ורכושם. אין אנו יודעים מה היו הכוחות שעמדו לרשותו של מישע, אבל כשליט-ואסאל של ארץ שהיתה משועבדת שנים רבות ודאי שלא היה לו צבא מאומן גדול, וספק אם בכלל היה ברשותו רכב. עיקר כוחותיו היו, אל נכון, בני מואב שנחלצו למלחמה. אבל גם באלה די היה, באותן נסיבות, כדי לכבוש את כל ארץ-המישור במסע-מלחמה מהיר אחד. אין לנו במקורותינו כל נתונים כרי לקבוע אם קיים מישע קשרים עם ארם-דמשק, האויב המסורתי של ישראל, ואם לא. אך גם אם עמד מישע בקשר עם הארמים, דבר המסתבר כשהוא לעצמו, אין להניח שהללו סייעו בידו במלחמה עצמה, ומכל מקום לא אם נלחם מישע נגד ישראל בעת מערכת-קרקר. ניתן להניח שסדר הכיבוש של ארבעת חבלי-הארץ העיקריים הנזכרים בכתובת מישע – ארץ-מידבא (ש' 8–9; ארץ-עטרות (ש' 10–14; נבו (ש' 14–18); ויהץ (ש' 18–21) – הוא גם הסדר הכרונולוגי שבמציאות. אמנם, אין לנו כל הוכחה לכך בכתובת עצמה, והאפשרות היחידה לבחון הנחה זו היא בבחינת ההגיון הצבאי והאסטרטגי של סדר מעין זה.

מידבא, הנזכרת ראשונה בין כיבושי מישע, רחוקה אמנם מדיבון בירתו כדי 24 ק"מ, בעוד שעטרות רחוקה כ-14 ק"מ ויהץ רחוקה 12 ק"מ בלבד. אבל מידבא היתה חשובה למישע במיוחד, בהיותה שוכנת במישור הפורה על "דרך-המלך" בקו ישר צפונה מדיבון, והיתה מאוכלסת, אל נכון, בחלקה במואבים; בעוד שעטרות שוכנת בחבל-ארץ הררי יותר, שלא על הדרכים הראשיות, והיתה מיושבת ישראלים. כך, שגם מבחינת חשיבותה למישע וגם מבחינת אפשרויות הכיבוש (אוכלוסיה אוהדת; דרכי-גישה) עמדה מידבא במקום ראשון. יהץ (עִלְאָן), הסמוכה לדיבון יותר מכל חבלי-הארץ האחרים שכבש מישע, נזכרת כאחרונה ברשימת כיבושיו. על עיר זו שעל ספר-המדבר, המרוחקת כדי 10 ק"מ מדרך-המלך, מסופר בכתובת שמלך ישראל בנה אותה וישב בה כאשר כבשה מידי מואב²⁴, היינו שמלך ישראל חיזק את ביצורי המקום וכנראה הפכו לאחד המבצרים הראשיים בין מבצרי-הגבול, שנועדו להגן על הארץ מפני נודדי-המדבר, והושיבו, ללא ספק, חיל-מצב ישראלי. כשלעצמה, לא היתה ליהץ חשיבות מיוחדת, ומשכבש מישע את מידבא והשתלט על "דרך-המלך" ניתק את יהץ מן העורף הישראלי, והכוח המועט שהיה בה לא היה סכנה מידית למישע. ולכן פנה לאחר כיבוש מידבא לכיבוש ארץ-עטרות ואחר מכן ערך את המסע הקשה נגד נבו, ורק לבסוף הכניע את המבצר הישראלי שביהץ. על דרך כיבוש ארץ-מידבא אין מישע מוסר לנו פרטים בכתובת. ככל הנראה לא נתקל כאן בהתנגדות קשה. ויתכן שמסע ראשון ומכריע זה במערכה לכיבוש ארץ-המישור נערך במפתיע, לפני שהיה סיפק בידי הישראלים להתנגד התנגדות של ממש. על כיבוש ארץ-עטרות מספר מישע: "ואיש גדי ישב בארץ עטרות מעולם. ויבן לו מלך ישראל את עטרות ואלחם בעיר ואוחז בה" (ש' 10–11). ח'רבת עֶטְרוֹס, שעמה מזהים את עטרות, שוכנת על הר עֶטְרוֹס. בתקופה הישראלית היה זה מקום ישוב גדול ומבוצר. כ-3 ק"מ מצפון-מזרח לח'רבת עֶטְרוֹס, על פני גבעה הצופה על סביבותיה, מצויות חורבות של רוג'ם עֶטְרוֹס, אשר היה בתקופה זו מבצר חזק

והגן על העיר ששכנה בח'רבת עטרוס²⁵. ואמנם, מדברי כתובת-מישע ז'יבן לו מלך ישראל את עטרוס למדים אנו שביצר וחזק עיר זו, אשר שכנה בספר תחום-ההתישבות הישראלי. על כיבושה מספר מישע רק שלכד את העיר לאחר קרב, אך אין בידינו כל נתונים על דרך-המסע לעטרוס וכיבושה. עטרוס נמצאת מהלך שעות מעטות מתחום-ההתישבות המואבי. אם נוזה את קריות (אשר לשם הובא שלל ישראל מעטרוס; שו' 13) עם קר'נא, הרי שהמרחק אינו עולה בהרבה על 5 ק"מ. אבל דרך-הגישה הנוחה ביותר לצבא מישע, בין שהיה בדיבון, בירתו של מישע, ובין שהיה בארץ-מידבא, עוברת בסביבות לב, השוכנת על "דרך-המלך" בין דיבון למידבא, כדי עשרה ק"מ בקו-אוויר מצפון-מזרח לעטרוס, ומשם מסתעפת גם כיום הדרך לעטרוס. על מה שעשה מישע באוכלוסיה הישראלית של עטרוס אומר הוא: "ואהרגו את כל העם מהעיר רית לכמוש ולמואב" (שו' 11-12). כנראה שיש להסביר את המלה הסתומה "רית" במשמעות רית-ר'ויה²⁶, והרג האוכלוסיה הישראלית וזא, איפוא, בבחינת קרבן ושילום לכמוש. נוהג זה היה כנראה בבחינת שיטה במלחמות מישע, כפי שלמדים אנו מן התיאור של הרג כל האוכלוסיה הישראלית של נבו; ושם אומר מישע במפורש: "כי לעשתר כמוש החרמתיה". אחת המשמעותות העיקריות של חרם היא ההקדשה לאל, וכאן מקדיש איפוא מישע את כיבושיו לאלוהיו, והמלחמה היא מלחמה מקודשת, במצות אלוהי מואב ומשמו²⁷, כפי שמישע מציין וחוזר ומציין בכתובת. לאחר כיבוש עטרוס הושיב בה מישע את: "איש שרון ואת איש מחרת" (שו' 13-14); אין בידינו לזהות מקומות אלה, אבל ברור שהם במואב.

את כיבוש נבו מתאר מישע באופן ציורי: "ויאמר לי כמוש: לך אחוז את נבו מישראל, ואהלך בלילה ואלחם בה מבקוע השחר עד הצהרים ואחוז בה. ואהרגו כולם שבעת אלפים גברים וגרים (נערים?) ונשים וגרות (נערות?) ושפחות, כי לעשתר כמוש החרמתיה. ואקח משם את כלי יהוה ואסחב אותם לפני כמוש" (שו' 14-18). את העיר נבו מזהים עם ח'רבת מ'חנאט או עם ח'רבת צ'יון-מוסא הסמוכה. שני אתרים אלה שולטים על דרכי-הגישה אליהם, ונוחים להגנה מפני מתקיף. בשניהם נמצאו חרסים רבים מן התקופה הישראלית, ואותה עת היו שניהם מבצרים חזקים²⁸. כדי לכבוש את נבו המבוצרת והשוכנת על מקום גבוה שהגישה אליו קשה, תיכנן מישע את ההתקפה עם שחר, הוא הזמן הקלאסי להתקפת-פתע²⁹, ולכן ערך את המסע אל נבו בלילה. המסע עצמו לא היה ממושך, שכן המרחק ממידבא לנבו אינו עולה בהרבה על עשרה ק"מ והתנועה בין שני המקומות נוחה יחסית (כיום קיימת דרך ביניהם). על הקרב גופו אין לנו ידיעות אלא המסופר בכתובת שהוא נמשך "מבקוע השחר עד הצהרים". כאמור, גורל אוכלוסית הישראלית של נבו היה כגורל האוכלוסיה הישראלית של ארץ-עטרוס. הידיעה על כלי ה' שלקח משם מישע מלמדת על מקדש ישראלי שהיה במקום זה. וראויה לציון העובדה, שגבו, הצפונית ביותר מבין כיבושי מישע, היא העיר היחידה מבין אלו הנזכרות בכתובת אשר אין מישע מודיע על בנינה או על ישובה מחדש.

השלב האחרון בכיבוש ארץ-המישור על ידי מישע היה, כאמור, לכידת המבצר הישראלי יהץ. על כיבוש יהץ מספר מישע: "ואקח ממואב מאתים איש כל רשה ואשאם ביהץ ואחוז בה" (שו' 20). משמעות המילה "רשה" שגויה במחלוקת. אחד

ציור 39: כיבושי מישע מלך מואב

הפירושים המקובלים הוא "ראשיה", מן רוש-ראש, היינו שמדובר כאן בחיילים-נבחרים ראשי-הצבא³⁰, והם שנחלצו לפעולה מיוחדת זו בשלהי המערכה לכיבוש ארץ-המישור. אם פירוש זה נכון, יש בכך ראייה שהיה חיל-המצב של יהץ מצומצם בהיקפו, עד שהספיקו מאתים חיילים, ולו חיילים נבחרים, כדי לכבוש את המבצר. עיר זו, שעל ספר-המדבר, הסמוכה לדיבון, סיפח מישע לתחומה של דיבון אשר נחשבה לאחוזה ממלכתית (ש' 21); ושמא זה הטעם שהעדיף מישע להסתכן ולכבוש עיר זו על ידי היחידה המצומצמת של אנשיו שלו, ולא על ידי עם-מואב בכללו. לאחר שכבש מישע את ארץ-המישור ולאחר שהחזיר למואב בדרום את אזור חרוגים (ש' 31-33)³¹, עמד מלך מואב בשיא הצלחתו. הצלחתו-הצבאית של מישע, שתוך זמן קצר פרק את עול ישראל – אשר היתה אותו זמן אחת הממלכות החזקות בעבר הפרת המערבי – והחזיר למואב גבולות שאליהם לא הגיעה למן כיבושי סיחון, היתה מבוססת, לפי התיאור המוצע כאן, על כמה גורמים: א) עיתוי מוצלח של המערכה, כאשר הכוח העיקרי של ישראל היה עסוק במקום אחר; ב) הסתייעות באוכלוסייה אוהדת בשלב הראשון של כיבושיו; ג) ניצול גורם ההפתעה; ד) תכנון המערכה בשורה של התקפות מהירות, כשנתיב דיבון-מידבא משמש לה קו מוצא ועורק מרכזי, ואילו האויב נמצא כל הזמן במצב התגוננות בתוך ישוביו.

המסע של מלך ישראל ובעלי-בריתו למואב

אחד הגורמים שסייעו למישע לבצר את מעמדו לאחר המערכה המהירה שלו בסוף ימי אחאב היתה העובדה, שבשתי השנים האחרונות למלכותו של אחאב ובימי מלכותו הקצרים של אחזיה בן אחאב לא יכול מלך ישראל לערוך התקפת-נגד על מישע³². רק כאשר מלך יהורם, אחיו של אחזיה, כשליט יחידי (850 לפסה"ג בקירוב), נעשה על ידי מלך ישראל נסיון להחזיר את שלטונו במואב; ואל נכון נעשה נסיון זה זמן לא-רוב לאחר שעלה למלוכה. גם בראשית מלכותו של יהורם לא נשתנה מאזן הכוחות בין ישראל לארם-דמשק, וצבאות ארם-דמשק היוו סכנה מתמדת לישראל. ובמיוחד חמורה היתה הסכנה כאשר עיקר הכוח הצבאי צריך היה להיות מועסק במלחמה קשה נגד מואב. ממילא, סכנה זו היתה גדולה עוד יותר כאשר הכוח הישראלי נתכנן להתקיף את מואב במסע-עקיפין דרך יהודה ואדום, מסע שהולך את צבאות ישראל הרחק מגבולות ארצם. לפיכך ניתן להניח שהמסע נגד מואב נערך כאשר צבאות ארם-דמשק היו מועסקים בסוריה במלחמה נגד צבאות אשור, ולא היוו סכנה מידית לישראל. ושמא יש לקבוע את זמן המסע נגד מואב לשנת 849 לפסה"ג, כאשר מלך ארם-דמשק נלחם בשלמנאסר מלך אשור³³.

על מסע זה של יהורם ובעלי-בריתו מסופר במל"ב ג, ו ואילך, לאחר הידיעה על פריקת עול ישראל על ידי מישע. בצורתו שלפנינו זהו סיפור נבואי (המספר בשבחי הנביאים ומפעלותיהם), שעיקר ענינו אינו מסע-המלחמה לכשעצמו כי אם מעשי המופת שעשה אלישע בעת המסע הקשה והממושך, והדרך שבה הביא לנצחון ראשון על המואבים. הסיפור אף אינו נותן תאריכים ויש בו הרבה מיסוד האגדה והמעשיה העממית, כגון התיאור של התיעצות המלכים קודם המסע, ההליכה שבעת ימים

במדבר, הופעתו הפתאומית של אלישע במחנה, מעשי המופת שלו וכיו"ב. יחד עם זאת גרעינו של הסיפור הוא מהימן, בדומה לידיעות ההיסטוריות שבסיפורי נביאים אחרים. ושמא מיוסד הסיפור בכללותו על כרוניקה היסטורית שהורחבה; ובמיוחד אמור הדבר לגבי תיאור המלחמה בארץ-מואב גופה, המסופר בלשון קצרה ועניינית. החיל שהעמיד יהורם מלך ישראל כנגד מישע כלל, נוסף על צבא ישראל, גם את צבאו של מלך יהודה וגם את צבאו של מלך אדום (מל"ב ג, ז, ט). מלך יהודה נתן היה במעמד של זיקת-תלות בממלכת ישראל³⁵, ואילו אדום היתה משועבדת ממש ליהודה, ומלך אדום לא היה אלא הנציב של יהושפט באדום³⁶.

הדרך שהלך בה צבא רב זה על מואב היתה דרך-עקיפין, שהוליכה עד לדרומו של הר-יהודה, ומשם בדרך קשה הורדת במדבר יהודה לדרומו של ים-המלח³⁷. היא עוקפת את ביצות-המלחה שמדרום לים-המלח ועולה לרמת-אדום, ומשם בספר-המדבר שבמזרח של ארץ-אדום, עד לגבול הדרומי-המזרחי של מואב. דרך זו לא רק שהתואי שלה קשה הוא, אלא שעוברת היא בחלקה הניכר באזורים מדבריים, שבהם בעיות ההספקה והמים הן קשות, ובמיוחד לצבא גדול וכבד-תנועה.

נשאלת, אם כן, השאלה מדוע ערך יהורם את המסע בדרך-עקיפין קשה וארוכה ולא עלה על מואב מכיוון צפון, בדרך הנוחה ברובה, המוליכה משומרון למעבר אדמה (ג'סר א-ז'מיה), ומשם לא-סלט³⁸ ולחשבון. זוהי דרך שאורכה אינו עולה בהרבה על מאה ק"מ, ובעבר-הירדן היא עוברת כל הזמן בחבל-ארץ מיושב, בתוך תחום-ההתיישבות הישראלי של הגלעד. השיקולים של יהורם היו קשורים ללא-ספק במערך-ההגנה של מואב עצמה; שכן, כפי שצינו לעיל, מסתבר שמלך ישראל ערך את המסע נגד מואב בעת שצבא ארם-דמשק היה מועסק בסוריה. ואין גם להניח שערך יהורם את מסע-העקיפין כדי להפתיע את מואב, מכיוון בלתי-צפוי, שכן היה זה מסע ארוך של צבאות שלושה מלכים; ומסע מעין זה אינו יכול להיות, מעצם טבעו, מסע-אפתעה. כפי הנראה תקף יהורם מהדרום כדי להמנע מן הצורך בכיבוש איטי, ובמזרז ממושך על ערי-המישור³⁹, שביצר אותן מישע (כפי שהוא עצמו מספר בכתובתו), ללא-ספק כהכנה לקראת התקפת-נגד ישראלית; ואכן, מצור על ערים היתה נקודת-תורפה של המלחמה בעולם הקדום, ואפילו לצבאות בעלי טכניקה צבאית משיכללת כגון צבא אשור. אמנם, בגבול הדרומי ובגבול המזרחי של מואב היתה מערכת של מצודות-הגנה⁴⁰. אבל מצודות אלה היו מכוונות בעיקר נגד התנפלות של גודדים מן המדבר, וספק אם יכולות היו לעמוד בפני צבא מאורגן גדול. אל-נכון הזניח מישע את הביצורים של ערי-מואב שמדרום לארנון, כיון שלא חשש להתקפה מכיוון זה. ויהורם הניח בודאי כי משיפרוץ את מערכת-המצודות שעל גבול מואב, שוב לא יהיה קושי בכיבוש אזורי מואב שמדרום לארנון, ואז גם לא יתקל בהתנגדות איתנה בערי ארץ-המישור שמצפון לארנון.

במסע-המלחמה של יהורם ניתן להבחין שלושה שלבים: (א) המערכה על גבול ארץ-מואב, שבה הוכה צבא מואב (מל"ב ג, כ-כד); (ב) כיבוש ארץ-מואב והמצור על קיר-חרשת (מל"ב ג, כד-כו); (ג) כשלקן המצור על קיר-חרשת והנסיגה הישראלית ממואב.

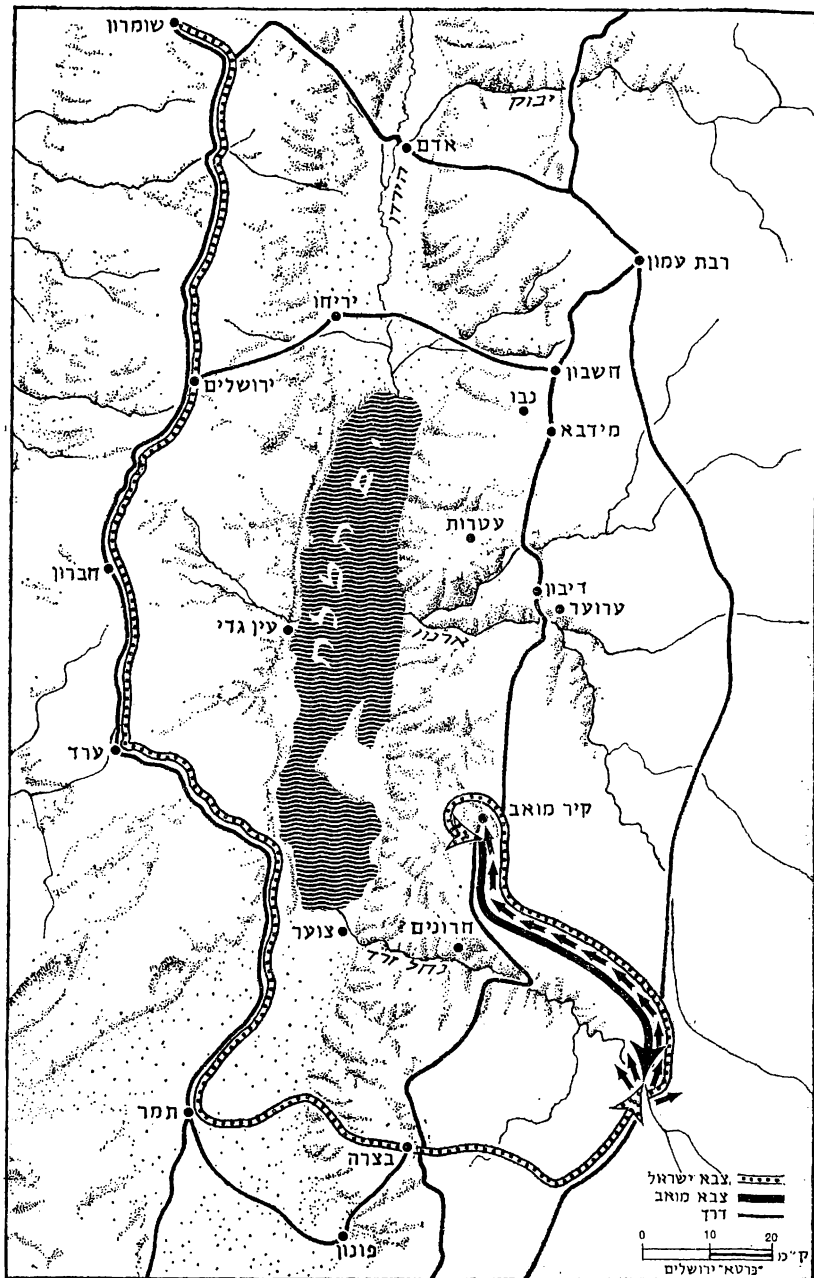
תיאור המערכה על גבול ארץ-מואב שלוב במעשה מופלא שענינו מצוקת מים.

של צבאות יהורם ובעל-בריתו, ועל המים שבאו דרך מדבר אדום ללא גשם ומילאו את זגבים והנחלים; ולאחר-מכן מסופר כי: "כל מואב שמעו כי עלו המלכים להלחם בו ויצעקו מכל חוגר חוגרה ומעלה ויעמדו על הגבול. וישכימו בבקר והשמש זרחה על המים. ויראו מואב מגד את המים אדמים כדם. ויאמרו: דם זה, קָתַרְבַּ נַחֲרָבו המלכים ויכו איש את רעהו, ועתה לשלל מואב. ויבואו אל מחנה ישראל, ויקמו ישראל ויכו את מואב ויוסו מפניהם" (מל"ב ג, כא-כד). תיאור המים, הבאים ללא-גשם והנראים מרחוק כדם, מיוסד על תופעות-טבע שעוררו את דמיון המספר. שטף-מים הבא פתאום לגיאיות צחיחים במדבר, בעקב גשם היורד במקום מרוחק, וממלא את הגבים, הוא תופעה ידועה במדבריות שבספר-הארץ; ועתים מִי־הַגְבִּים שבאזור נחל זרד הם אדומים בגלל משקע אבן-החול האדומה של הסביבה⁴¹. בכך יש משום הסבר לסיפור המופלא, אבל אין בכך כדי לשוות לו ערך היסטורי.

בתיאור המערכה על גבול מואב לא נזכרים שמות מקומות ולכן אין בידינו לקבוע היכן נערכה ההתנגשות הראשונה עם המואבים. הן בגלל תנאי-השטח והן בגלל מערכת מצודות-הגבול המואביות לא ניסו בודאי הצבאות לחצות את נחל זרד על "דרך-המלך", או סמוך יותר לים-המלח, מקום שהנחל זורם באפיק תלול וההתרוממות של ההרים מן הצד המואבי היא מהירה. אל-נכון הובילה דרכם ממזרח ל"דרך-המלך" במירוצו העליון של הזרד, סמוך למקום שבו עוברות כיום דרך עולי-הרגל למדינה ולמכה ומסילת-הברזל החגאזית, מקום שאפיקו של הנחל רחב ומשתפע והעליה לרמת-מואב היא מודרגת. אין בידינו להכריע אם עברו הצבאות את הנחל קודם הקרב, וההתנגשות בין ישראל ומואב היתה מצפון לזרד⁴², או שבזמן שאירע קרב זה חנו עדיין צבאות המלכים מדרום לזרד. מכל מקום, אנו למדים מן התיאור כי מלך מואב, שנחלץ אל הגבול עם כל צבאו, לא חיכה לצבא הפולש במעבר הנחל או במעלה הדרך לרמת-מואב, כי אם ניסה להפתיע את מחנה המלכים, ולתקוף אותם במקום חניתם, וכנראה שנתעורר לכך, בין השאר, בשל שמועות על פירוד וריב במחנה יהורם ובעל-בריתו, כפי שמציין זאת הכתוב.

ההתקפה המואבית נכשלה, וצבא-מואב נחל מפלה והובס – ובכך נשברה ההתנגדות המואבית, ויהורם ובעל-בריתו היו במואבים הנסוגים. המקרא מציין שצבא יהורם הרס את הערים המואביות, החריב את השדות, עקר עצי-פרי וסתם את המעינות. ללא ספק באו הדברים כנקם על הטבח שערך מישע קודם לכן באוכלוסיה הישראלית של ארץ-המישור. בהמשך מסע-המלחמה באה במצור קיר-חרשת, ובתוכה מלך מואב ושארית צבאו. קיר-חרשת, בירתה הקדומה של מואב, הנקראת במקרא גם קיר-מואב, כיום פָּרַךְ, שוכנת במרכז הרמה המואבית, בין הארנון והזרד, והיא בנויה על הר, במקום הנוח להגנה וקשה לכיבוש. על מהלך המצור על קיר-חרשת מספר לנו הכתוב: "ויסובו הקלעים ויכוה"⁴³ (מל"ב ג, כה). לאחר מכן ניסה מלך מואב להגיח מן העיר ולפרוץ את המצור. הוא בחר לשם כך את הגזרה שבה היו מוצבים האדומים, כנראה משום שנראתה בעיניו החלשה ביותר: "ויקח אותו שבע מאות איש שולף חרב להבקיע אל מלך אדום" ולא יכלו (פס' כו).

על אף שעמד לכאורה על סף הנצחון, לא עלה בידי יהורם לכבוש את קיר-מואב, וצבאו נסוג ממואב מבלי לכבשה. הסיפור המקראי כורך את סיבת הנסיגה ב"קצף

ציור 40: מסע יהורם ובעלי בריתו למואב

גדול על ישראל- (פס' כז), שבא עקב מעשה היאוש של מלך מואב, אשר העלה את בנו בכורו על החומה לעולה. האמונה בכוחו של אמצעי יאוש זה, שנועד לרצות את אלוהי מואב⁴⁴ ולהביא על הצבאות הצרים על העיר את זעמו, היתה כנראה משותפת לצרים ולנצורים כאחד. לפי תפיסת הקדמונים, מגפות הן הביטוי המובהק לזעמו של האל⁴⁵; שכן זהו מות נורא ופתאומי, ולא ביד אדם. כך, גם לפי המסופר באיליאס, כשזעם אפולו על היונים הצרים על טרויה, שילח בהם מגפה. מצור ממושך יש בו כדי להביא מחלות ומגפות לא רק על הנצורים כי אם גם על הצרים, שכן היה כרוך בחנייה ממושכת של צבאות ללא תנאים סניטריים נאותים, בתנאי-חיים בלתי-תקינים. ואכן מצבים מעין אלה גרמו פעמים רבות בהיסטוריה הקדומה לתחלואה קשה בצבאות פולשים, ואף למגפות. בדרך השערה ניתן, איפוא, להסביר אותו קצף גדול על ישראל- כמגפה, או סימני מגפה. מכל מקום קצף גדול זה, וכן תלאות המצור הממושך, הם שהביאו כנראה להסרת המצור ולנסיגת הצבאות של ישראל, יהודה ואדום מארץ-מואב.

העובדה, שחדרו צבאות מלך ישראל ובעלי-בריתו למואב מן הדרום, היתה רבת חשיבות במצב שהתהווה לאחר כשלוש נסיון הכיבוש של קיר-חרשת. כיון שלא היה מגע טריטוריאלי רצוף בין חבלי אוץ-ישראל ובין האזורים הבושים שבדרום מואב, לא היתה בידי מלך ישראל האפשרות להפיק תועלת מנצחון חלקי ולספח את אותם חבלי-מואב שכבש. ומשלא עלה בידי הצבאות שחדרו לארץ-מואב לכבוש את קיר-חרשת, נאלצו לסגת ממואב כולה. עצם נסיון כיבוש מואב מן הדרום היה בו, איפוא, מבחינה אסטרטגית ויתור מלכתחילה על השגים חלקיים, וסיכון של הכל או לא כלום.

השלב העיקרי במלחמה זו הם: (א) מסע-עקיפין ארוך של צבאות יהורם ובעלי-בריתו, כדי להמנע מן הצורך במצור על ערים מבוצרות; (ב) נצחון ראשון, כתוצאה ממשנה טקטי של המואבים שיזמו התקפה חפוזה בתנאים טופוגרפיים שהיו לרעתם; (ג) כיבוש מהיר של חבלים נרחבים בארץ-מואב שמדרום לארנון; (ד) האיחור בהנחת מכה מוחצת לצבא מואב, אשר לפחות גרעיו נסוג לבירתה המבוצרת של הארץ; (ה) אי-הצלחתו של המצור הממושך והקשה על בירת מואב – ובעקב כך נסיגת הצרים ממואב כולה.

מואב וישראל אחר מסעם של יהורם ויהושפט

לאחר הסרת המצור מעל קיר-חרשת, ושיבת צבאות המלכים לארצותיהם, חזרה מואב ונתאוששה. כנגד זאת נחלשו ישראל ויהודה, שאיבדו את מעמדן במואב ובאדום (מל"ב ח, כ). צבאות ישראל ויהודה סבלו, אל-נכון, אבידות כבדות בעקב המסע הארוך והקשה, פגעי המצור והשיבה דרך המדבר, ודבר זה החליש את יכולת העמידה שלהן בפני פשיטות מן החוץ.

לפי דה"ב פרק כ, פשטו ביהודה, בימי יהושפט, מואבים, עמונים ויושבי הר-שעיר, שהגיעו דרך אדום, מדרומו של ים-המלח, לעין-גדי והלאה – ונעצרו רק במדברה של תקוע, הסמוכה לבית-לחם. הסיפור, כפי שהוא לפנינו, טבוע בחותמו של ספר

דבר-יהימים המאוחר; וחלק מפרטי התיאור ודאי שאינם היסטוריים. אך, יחד עם זאת, גרעינו של הסיפור מיוסד ללא-ספק על מסורת קדומה ומהימנה, והוא מכונן לזמן שלאחר כשלון המסע של יהורם ויהושפט לארץ-מואב⁴⁷; וכנראה עניינו של סיפור זה הוא בפשיטות-שווד וביזה של גדודים בלתי-סדירים, שהפילו את חתים על דרכי מדבר יהודה ועל התחום הנושב הסמוך לו.

ישראל היתה נתונה אותו זמן ללחץ ארמי חזק, שלא פסק כל ימי יהורם, ואף בימיהם של ראשוני מלכי בית-יהוא; ובעיקר הכבידו הארמים את לחצם על עבר-הירדן הישראלי. במשך אותו זמן לא היה כוח בידי מלכי ישראל לעשות נסיונות נוספים להכניע את מואב, וכנראה אף לא להחזיר לישראל את חבלי ארץ-המישור⁴⁸. להיפך, המואבים הם שהיו פושטים בישראל. ועוד בימי מלכותו של יואש בן יהואחז (בשנות 800 לפסה"נ לערך) מספר המקרא על פשיטת גדוד מואבי לתחום ישראל (מל"ב יג, כ-כא). לפי הסיפור הגיע גדוד זה למקום קבורתו של אלישע (שנקבר, אל-גכון, בעירו, אבל-מחולה הסמוכה לירדן, מדרום לבית-שאן). כנראה בדרכו לחבלי-הארץ שממערב לירדן.

מצב זה נשתנה לאחר שנתחזק מעמדה של הממלכה הצפונית בהמשך ימי יואש, ובמיוחד בימי ירבעם בנו, אשר השיב את גבול ישראל מלבווא-חמת עד ים-הערבה (ש"ד יד, כה). אין ספק כי בתחום זה נכללה ארץ-המישור, שחזרה ועברה לידי ישראל. ויתכן אף שהכניע ירבעם את מואב, וזמן מה היתה מואב משועבדת לישראל⁴⁹. לאחר גלות שבטי עבר-הירדן, בשנת 732 לפסה"נ, שוב נאחזו המואבים בארץ-המישור. וראויה לציון העובדה שבתקופה ההלניסטית, זמן רב לאחר חורבן הממלכה המואבית, היתה זו ארץ-המישור, שעליה היה נוש המאבק בין ישראל ומואב כל הזמן במשך קיומן של שתי הממלכות, שנקראה מואביטיס (=מואב)⁵⁰, כנראה כיון שלשם נהדפו שרידי המואבים שנלחצו בידי שבטי הנודדים הערביים. ואילו הארץ שמדרום לארנון, שהיתה עד לחורבנה של מואב שטח מואבי מובהק, נכללה כבר בתקופה ההלניסטית בתחום השפעתם של הערביים-הנבטים.

הערות

- 1 הכתובת נהגלתה בדיבון שבעבר-הירדן בשנת 1868. בשנים האחרונות עסקו בכתובת-מישע במפורט: S. Segert, *Archiv Orientalni*. 29(1961); A. H. van Zyl, *The Moabites*, 1960, pp. 161ff. pp. 196—267; ועיי' גם: ב. מזר-ה. רבין, אנציקלופדיה מקראית ד, טורים 925—929. כתובת-מישע כתובה בלשון המואבית, הקרובה והדומה לעברית. במאמר זה צוטטו הקטעים מתוך הכתובת בתרגום עברי. בזמן האחרון התפרסמו בעתונות היומית ידיעות על כתובת חדשה של מישע שנתגלתה בקיר-מואב (כרך). לפי שעה אין ידיעות על תוכנה של כתובת זו.
- 2 ואף יתכן שאין מישע אלא מושיע, והוא כינוי של מלך מואב לאחר שהושיע את ארצו מיד ישראל. ועיי': ש. מורג, ארץ-ישראל ה' (תשי"ט), עמ' 144.
- 3 מל"ב א, א; ג, ד-כו.
- 4 במקרא באה עוד המלה "גוקד" בעמ' א, ב; אך היא מוכרת מלשונות שמיות אחרות. וראויה לציון העובדה שבכתבי אוגרית מכונה אחד הפקידים המלכותיים בתואר "רב כהנים רב נקדים".
- 5 עיי': N. Glueck, *AASOR* 18—19 (1939), pp. 116—117; A. H. van Zyl, *The Moabites*, 1960, pp. 80—81. אין כל אחיזה של ממש לזיהוי עליאן עם חלון, הנזכרת ביר' מה, כא (השנה): מ. ברושי,

- אנציקלופדיה מקראית ג, ערך חלון, או עם "קריית" של כתובת-מישע (כך: K. H. Bernhardt, ZDPV 76 [1960], p. 136ff. סק. יכניצא בזה יש לדחות את הצעות זוהיו של יהן עם אתרים השוכנים על "דרך-המלך" מדיבון למידבא. כגון לב או רוגים מלחלב, או חרבת אסכנדר (השוה: ש. ליונשטם, אנציקלופדיה מקראית ג, ערך יהן).
6 זיהוי רוח של קרייתים הוא עם חרבת אל-קריאת שמצפון לסיל הידאן. אך, ככל הנראה, יש להעדיף את זיהוי של חרבת אל-קריאת עם קריות (כתובת-מישע, ש' 13), ועיין: M. Noth, Josua, 1953, p. 79. אין בידינו נתונים על מקומה של קריתים, נוסף על הקביעה ססמוכה היא למידבא. הצעת זוהיו של קריתים עם חרבת אל-קריה, למעלה מעשרה ק"מ מצפון-מערב למידבא (כך: A. Kuschke, ZDPV 72 [1961], pp. 24ff.). אין לה אחיזה של ממש.
- 7 רק בדרך השערה ניתן לזהות את בית-במות, אם אמנם הכיוון לעיר ולא למקדש לאלוהי מואב, עם במות-בעל, הנמנית בין ערי ראובן (במ' לב, לז; יהו' יג, ז); אך זיהוי של עיר זו אינו ברור. על ההצעות השונות, עיין: ש. ליונשטם, אנציקלופדיה מקראית ב, טור 153.
- 8 על הצעות זוהיו של חרונים עיין: ש. ליונשטם, אנציקלופדיה מקראית ג, טור 285; A. H. van Zyl, The Moabites, p. 64. ההצעה, שהוצעה לאחרונה לזהות את חרונים מצפון לארנון (A. Kuschke, Festschrift) (W. Rudolph, 1961, pp. 188—190), אין בה ממש.
- 9 עיין: ג. גליק, עבר-הירדן המזרחי, תשי"ד, עמ' 123 ואילך; י. ליור, אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, ערך מואב.
- 10 עיין: ב. מזר, אנציקלופדיה מקראית א, טור 444 ואילך, 697 ואילך.
- 11 עיין: י. ליור, ארץ-ישראל ג (תשי"ד), עמ' 97 ואילך.
- 12 ככל הנראה, מכוונת לכך פרשת בעל-פזור שבבמ' פרק כה.
- 13 בספר פתח טוען מלך עמון לכל חבל-הארץ שבין היבוק לארנון (שופ' יא, יג), היינו לא רק לחבל-הארץ שהיה עמוני קודם לכיבוש סיחון כי אם גם לארץ-המישור המואבית. כנראה שהיו יחסים-גומלין מיוחדים בין מואב ועמון, מעין אלה שבין יהודה וישראל; ובתקופות התחזקות והתעצמותה של האחת, היה לה השלטון העליון על האחרת. ומכאן טענת החוקה על שטחים מואביים-לשעבר בידי מלך עמון.
- 14 הלשון בכתובת-מישע היא: "וישב בה ימה וחצי ימי בנה ארבען ש" (ש' 8). היו שניסו ליישב את הקשיים הללו כולם על ידי הנחה שיש להבין "בנה" במשמעות "בניין", היינו צאצאיו ומחצית ימי צאצאיו של עמרי יהיו ימי אחאב כולם – ואז אנו מתקרבים גם לסך של ארבעים שנה. אחרים הציעו להבין "בנה" במשמעות נכדו, היינו שמרד מישע אחרי מות אחאב, בימי נכדו של עמרי, אחזיה או יורם. וכל ההצעות הללו דחוקות הן, ועיין: van Zyl, The Moabites, p. 138.
- 15 ספק אם הנאמר בכתובת "ומלך ישראל בנה את יהן וישב בה בהלתחמה ב" (ש' 18—19), יש בו כדי ללמד שמלך ישראל נלחם במישע עצמו קודם שפתח מישע במסע הכיבושים שלו בארץ-המישור, ושמתחמה זו כרוכה היתה במרד קודם של מישע (עיין ב. מזר, אנציקלופדיה מקראית ד, ערך מישע), אם כי אין לזהות לחלוטין אפשרות זו. כנראה יש לפרש את המלים "בהלתחמה ב" במשמעות של "בהלחמו במואב"; והמכוון, איפוא, למלחמה שנלחם עמרי במואב כאשר כבש את מידבא "וישב בה ימה וחצי ימי בנה" (ש' 8).
- 16 בקשר לכך מן הראוי להזכיר, שכאשר תקפו צבאות ארם את חיל דוד בעת המערכה הראשונה נגד עמון (ש"ב פרק י; ד"ב פרק יט), ריכוז הארמים את חיל-הרכב שלהם באזור-מידבא (ד"א יט, ז) שבארץ-המישור, כנראה תוך נסיון להכות באגפו של החיל הישראלי אשר התקדם על רבת-ענון; ועיין במאמרו של י. ידין, בכרך זה עמ' 175.
- 17 עיין לעיל עמ' 223, וכן הע' 6.
- 18 ב. מזר מנסה אף לקבוע את הזמן שבו מרד אביו של מישע בישראל. ועיין: אנציקלופדיה מקראית ד, ערך מישע.
- 19 כך: W. F. Albright, ANET, p. 320.
- 20 בחלק זה של הכתובת יש מלים השנויות במחלוקת, וביחוד המלה קרחא, שהציעו לה פירושים שונים, ואף הציעו לראות בה את קיר-מואב, בירתה הקדומה של מואב שמדרום לארנון (כך: F. M. Abel, Géographie de la Palestine 2, 1938, p. 418). אבל אין ספק שכל החלק הזה של הכתובת עוסק בביצור דיבון, עירו הראשית של מישע; ועיין: van Zyl, The Moabites, p. 71, 78—80.
- 21 עיין לעיל, עמ' 224 והע' 8.

- 22 השוה: O. T. Olmstead, History of Palestine and Syria, 1931, p. 390; M. J. Burrows, What These Stones Mean, 1941, p. 275.
- 23 במלחמת-קרקר העמיד אחאב 2,000 רכב-מלחמה ועשרת-אלפים חיל-רגלי; ועיין: ANET, p. 279.
- 24 הנוסח בכתובת-מישע הוא: "בהלתחמה ב"י (שו' 19). וניתן, לכאורה, לפרש מלים אלו שבכתובת כרמון ל"כבוש יחזק בידו מלך ישראל לזמן קצר, בעיצומן של המלחמות נגד מישע. אבל המלים שלפני כן: "ימלך ישראל בנה את יחזק וישב בה" (שו' 18–19), מלמדות שהכונה היא לכיבוש שהאריך ימים, שכן היה כרוך ב"יצור המקום ובהושבת חיל-מצב בו, היינו שהיה זה לפני המרידה של כישע. וכיון שמישע היה ממילא משועבד לישראל, לא יכול הדבר להיות בימיו, כי אם בעת כיבוש ארץ-המישור על ידי עמרי, בימי אביו של מישע. ריש להבין, איפוא, את המלים "בהלתחמה ב"י" במשמעות של "בהלתחמו במואב".
- 25 עיין: N. Glueck, AASOR 18—19 (1939), pp. 135—136.
- 26 עיין: W. F. Albright, BASOR 89 (1943), p. 16, n. 55.
- 27 נוהג החרם, ותפיסת אופי המלחמה באויב מטורחי, דומים הם לאלו של שבטי ישראל, כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפורי הכיבוש של ספר יהושע ובסיפור על מלחמת שאול בעמלק (שמ"א פרק טו).
- 28 עיין: נ. גליק, ידיעות ב (תרצ"ד), עמ' 35–36; N. Glueck, AASOR 15 (1935), pp. 110—111.
- 29 על התקפה עם שחר, בראש אשמורת-הבוקר, ומלחמה עד חום-היום מסופר בשמ"א יא, יא, בתיאור מלחמת שאול בבני-עמון. וכנראה אף כאן המכוון הוא להתקפת-פתע אחר מסע-לילה, והשוה מאמרו של ז. קלאי, בכרך זה, עמ' 133–134.
- 30 רשמא ניתן להשוות חיל נבחר זה לגיבורים אשר לודר (עיין: ב. מזר, אנציקלופדיה מקראית ב, טור 398 ואילך), שהיו יחידה מצומצמת בהיקפה של אנשי-חיל שהצטינו בגבורתם האישית, ועם זאת שימשו כראשי-גדודים וכקצינים בצבאו של דוד.
- 31 אין בידיו וזהו ברור של חרוגים (עיין הע' 8), ואין אנו יודעים עד כמה היתה מרוחקת מן הבסיס המואבי הקרוב; ולכן אין בידיו להוסיף לענין זה על מה שנאמר כבר קודם לכן.
- 32 עיין לעיל.
- 33 עיין: A. L. Oppenheim, ANET, p. 279.
- 34 השוה: N. Glueck, HUCA 11 (1936), p. 151, n. 43.
- 35 כיוצא בזה נלווה יהושפט אל אחאב במלחמת רמות-גלעד (מ"א כב, ב ואילך).
- 36 השוה מ"א כב, מה, ועיין בכרך זה, עמ' 199.
- 37 על חלקה הראשון של דרך זו עיין במאמרו של י. אהרני, בכרך זה, עמ' 433.
- 38 על דרך זו עיין במאמרו של י. דיין, בכרך זה, עמ' 174. ניתן היה להגיע מאסלט לחשבון בדרך קצרה יותר ונוחה פחות מזו המסומנת במפה, על ידי חצית הרי הגלעד הדרומי המבוטרים.
- 39 השוה: A. Šanda, Könige 2, 1912, p. 19; N. Glueck, AASOR 18—19 (1939), p. 89; van Zyl, The Moabites, p. 141.
- 40 עיין: נ. גליק, עבר-הירדן המזרחי, תשי"ד, עמ' 137 ואילך; N. Glueck, AASOR 14 (1934), pp. 69ff.; 15 (1935), pp. 103ff.; 18—19 (1939), pp. 81ff.
- 41 עיין: A. Musil, Arabia Petraea 1, 1907, p. 83, 381; N. Glueck, HUCA 11 (1936), p. 150, n. 43.
- 42 עיין: van Zyl, The Moabites, pp. 141ff.
- 43 ספק אם המכוון הוא לאנשי-צבא שהיו מומחים בירית אבנים כבדות למרחק במכונות-מלחמה, מעין קטאפולטות, שכן עד עתה לא נמצאו כלי-מלחמה כאלה בכל התבליטים האשוריים המרובים של מלחמה ומצור (עיין: י. סוקניק [דיין], ידיעות יג [תשי"ג], עמ' 19 ואילך). ואל-נכון המכוון הוא לקלעים, שהטירו את הנצורים בחלוקי-אבנים ואשר ירו בקלעים שבידיהם.
- 44 הסבר נסיבות נסיונו של מלך מואב להבקיע את המצור קשור במידה מסוימת במשמעות הביטוי "להבקיע אל": (א) היו שפירושו ביטוי זה במשמעות של "לפרוץ דרך אל" – והניחו, שמלך אדום עמד בקשרים עם מלך מואב, על אף שנאלץ להצטרף אל יהורם ויהושפט, וכי מלך מואב ניסה לפרוץ את המצור כדי להתחבר אל מלך אדום (כך: A. Šanda, Könige 2, 1912, p. 29; ואחרים); (ב) היו אפילו שהציעו לגרום "מלך ארם" תחת "מלך אדום", וטענו שהיה זה מלך ארם שעזר ליהורם להתחבר למלך מואב (כך: J. A. Montgomery, Kings, 1951, p. 363; ואחרים). אך: (א) אין להבין את הביטוי "להבקיע אל" אלא במשמעות של "להבקיע אל פניו", היינו "מו"ל.

יתר על כן, זמן קצר לפני המלחמה החזיר מישע את חרונים למואב, וכפי הנראה מידי האדומים; ואין זה מסתבר שהיו אותם עת האדומים בעלי-ברית סמיים למואב; (ב) אין בסיפור זה, ואף לא בשאר מקורות, כל רמז להתערבות הארמים במלחמה ואין, איפוא, כל אחיזה להצעת התיקון "מלך ארם".

44 א דעות שונות נאמרו על אופי קרבנו של מישע וכבר חז"ל נחלקו בעניין אם היה הקרבן לשם שמים או לשם עבודה זרה-היינו לשמו של כמוש (סנה' לט, ע"ב). ובדומה נחלקו בעניין החוקרים בזמנו. א. מייאר (E. Meyer, Die Israeliten und ihre Nachbarstämme, 1906, p. 127) סבר שהקרבן היה לאלהי ישראל, ודעה זו אינה נראית; ואילו הדעה הרווחת בין החוקרים היא שהקרבן היה לכמוש. לאחרונה העלה י. קויפמן (מעלות ו"ו [תשכ"ג], עמ' 7-9) את ההשערה המעניינת שקרבנו של מישע היה קרבן מאגי, שאין תכליתו ריצוי אל כלשהו, כי אם הבאת פעולה מאנית מזיקה לישראל, והיא ה"קצף".

45 השוה: הסיפור על המגפה בעם לאחר מעשה קורח ועדתו, בעקב זעם ה' (במ' יו, ו ואילך); הסיפור על המגפה בימי דוד, שהכתוב כורך אותה בחרון אף ה' בעבור המפקד (שמ"ב פרק כד); וכן המכה שהיכה ה' במחנה אשור, לפי הסיפור שבספר מלכים (מל"ב יט, לה), מכה אשר לפי תפיסת הסיפור אינה אלא מגפה. 46 גיחות הנצורים מן העיר (מל"ב ג, כו), יש בהן ללמד על קשי המצור; ואילו העלאת בנו בכורו של מלך מואב על התומה (פס' כז), שהיא כאמור בגדר מעשה יאיש אחרון, מלמדת על מצור ממושך.

47 עיין בכרך זה, עמ' 199.

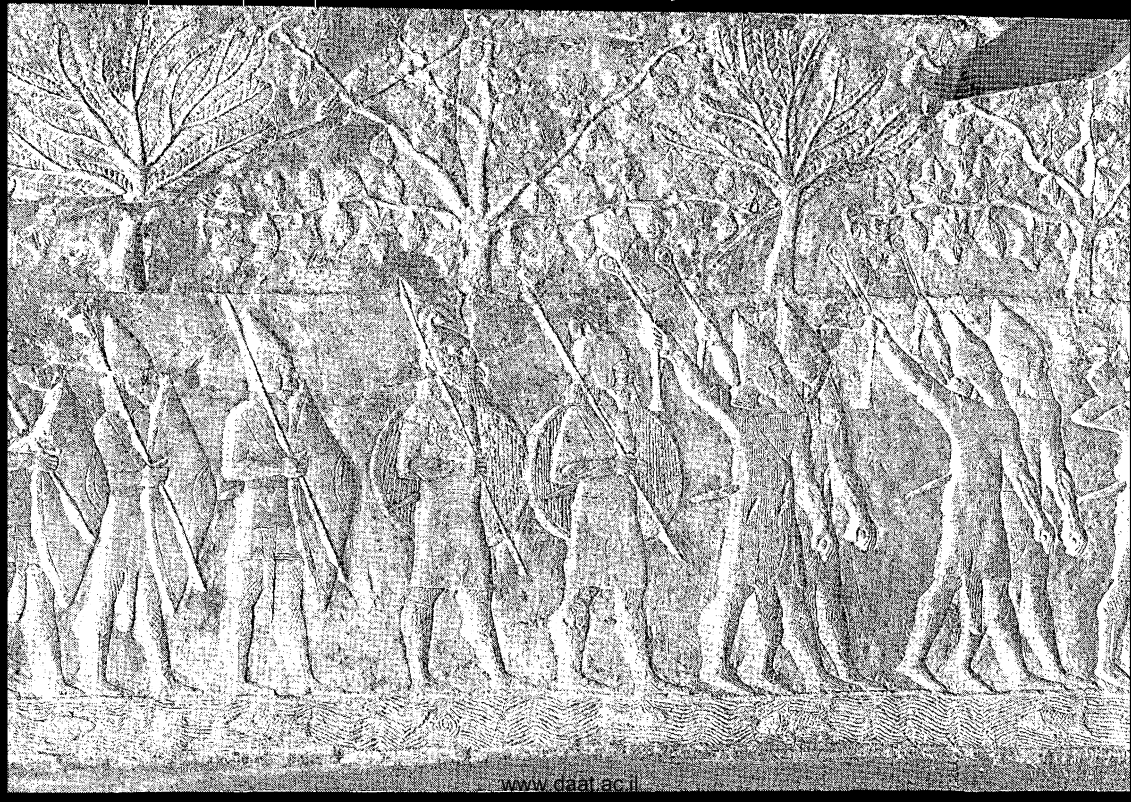
48 אם נדייק בלשון הכתוב במל"ב י, לב-לג, המספר שבימי יהוא "החל ה' לקצות בישראל ויכם חזאל בכל גבול ישראל", והמזכיר בגבול הדרומי את: "ערוער אשר על חזל ארנון" - הרי שזמן לא רב לאחר מלחמות מישע חזרה ארץ-המישור לידי ישראל. אבל כנראה אין כאן אלא שגת-לשון לתיאור הגבול הדרומי של ישראל בעבר-הירדן. וכל מה שבא כתוב זה לאמור הוא, שחזאל כבש את כל תחום-ההתישבות הישראלי בעבר-הירדן, אם כי כשלעצמו אפשר הדבר שכבש חזאל גם את ארץ-המישור, ואולי אפילו את מואב.

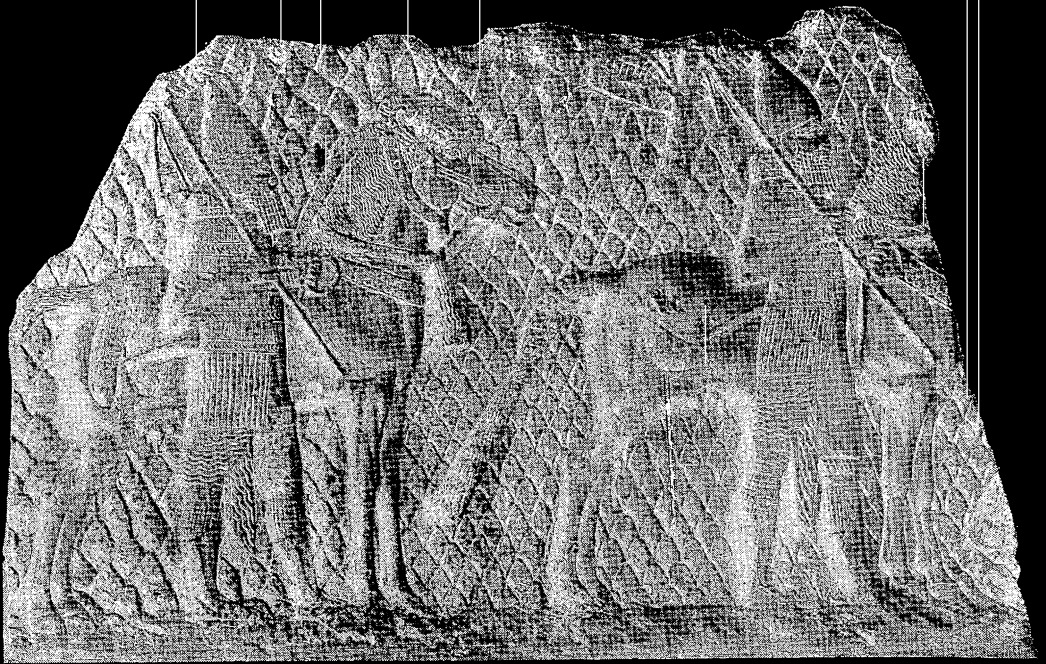
49 עיין: ח. תדמור, אנציקלופדיה מקראית ג, טור 775.

50 עיין: מ. אבי-יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, תשי"א, עמ' 30.

שלמנאסר הג' מסתער בראש רכבו ועובר על-פני יחידת קשתים אשורית במסעו נגד חמת שבסוריה (849 לפסה"נ)
קטע בתבליטי הברונזה שעל שער תל-בלוואת.

1: פרשים אשוריים עוטי שריונים, תבליט מנינוה מימי סנחריב.

www.daat.ac.il

2: תבליט מימי אשורנרפל הב', המתאר קרקור חומותיה של עיר, הן בעזרת אילי מצור והן על-ידי חתירה תחת החומה. שים לב לשרשרת שזרקו המגינים כדי ללכוד את: